

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

თავხელიძე ალბერტ ნიკიფორეს ძე

ა. თავხელიძე

თავხელიძე ალბერტ ნიკიფორეს ძე (16. XII. 1930, თბილისი, – 27. II. 2010, მოსკოვი), ფიზიკოსი. საქართვე. მეცნ. ეროვნ. აკად. აკადემიკოსი (1974; წ.-კორ. 1967), და პრეზიდენტი (1986–2005), რუს. მეცნ. აკად. აკადემიკოსი (1990; წ.-კორ. 1984), ხელოვნ. და მეცნ. მსოფლიო აკად. (1993) და აშშ მეცნ. აკად. ნამდვილი წევრი (1996). ფიზიკა-მათ. მეცნ. დოქტორი (1963), პროფესორი (1963). დაამთავრა თსუ-ის ფიზ. ფაკ-ტი (1953). 1956–70 მუშაობდა ბირთვულ გამოკვლევათა გაერთიანებულ ინ-ტში (დუბნა, მოსკ. ოლქი) განყ-ბის უფროსად, თეორ. ფიზ. ლაბორატორიის დირექტორის მოადგილედ, პარალელურად 1964–70 – მაღალი ენერგიების ფიზ. ინ-ტში (პროტვინო, მოსკ. ოლქი)

თეორ. ფიზ. სექტორის ხელმძღვანელად; 1966–71 – უკრაინის მეცნ. აკად. ნ. ბოგოლიუბოვის სახ. თეორიული ფიზ. ინ-ტში ელემენტარული ნაწილაკების თეორიის განყ-ბის გამგედ (კიევი; არის ამ ინ-ტის ერთ-ერთი დამაარსებელი, 1966); მოსკოვის მ. ლომონოსოვის სახ. სახელმწ. უნ-ტის პროფესორი (1970–86); რუს. მეცნ. აკად. ბირთვულ გამოკვლევათა ინ-ტის ერთ-ერთი დამაარსებელი (მოსკოვი, 1970) და პირველი დირექტორი (1970–86), საქართვე. მეცნ. აკად. ა. რაზმაძის სახ. მათ. ინ-ტის თეორიული ფიზ. განყ-ბის გამგე დაარსების დღიდან (1971); 1987-იდან – თსუ-ის პროფესორი; თსუ-ის ელემენტარული ნაწილაკების ფიზ. კათედრის გამგე (1987–95), თსუ-ის მაღალი ენერგიების ფიზ. ინ-ტის დირექტორი (1995–2004); 2004-იდან – ამ ინ-ტის მთავარი მეცნ.

თანამშრომელი.

რუს. მეცნ. აკად. ჟურნალის „თეორიული და მათემატიკური ფიზიკის“ (1969) რედაქტორი.

თ-ის შრომები ველის კვანტურ თეორიასა და ელემენტარული ნაწილაკების ბირთვის ფიზიკაში (იხ. ელემენტარული ნაწილაკებისა და ბირთვის ფიზიკა) საფუძვლად დაედო მრავალი მიმართულების შექმნასა და განვითარებას. მან, ნ. ბოგოლიუბოვსა და ბ. სტრუმინსკისთან ერთად, შემოიტანა ფუნდამენტური კვანტ. რიცხვის „ფერის“ და ძლიერად ურთიერთქმედი ელემენტარული ნაწილაკების (ჰადრონების) შემადგენელი „ფერადი კვარკების“ ცნება (1965); წარმოადგინა კვანტოთავისუფალი ფერადი კვარკებისგან შედგენილი ელემენტარული ნაწილაკების დინამ. მოდელი, რ-ის საფუძველზეც შესწავლილი და ახსნილია აღნიშნული ნაწილაკების ძირითადი ფიზ. თვისებები; შემდგომ, ვ. მატვეევსა და რ. მურადიანთან ერთად წამოაყენა ავტომოდულობის პრინციპი (1967), რ-ზე დაყრდნობითაც ერთიანი თვალსაზრისით ახსნილ იქნა მასშტაბური ინვარიანტობის კანონზომიერებანი ელემენტარულ ნაწილაკთა ელექტრომაგნ., სუსტი და ძლიერი ურთიერთქმედებების პროცესებში და მიღებულ იქნა კვარკული თვლის ფორმულები (1972). თ-მ ერთ-ერთმა პირველთაგანმა მიუთითა ელემენტარული ნაწილაკების მასის წარმოქმნის დინამ. მექანიზმზე, როგორც სიმეტრიის სპონტანური დარღვევის შედეგზე (1961); აჩვენა ფერმიონული ან ბარიონული რიცხვების შენახვის გლობალური კანონების დარღვევის შესაძლებლობა კვარკული მატერიის ზემოდაღებული სიმკვრივისას (1985); ახსნა სამყაროს ბარიონული ასიმეტრია (1978); ა. ლოგუნოვთან ერთად განაზოგადა ველის კვანტურ თეორიაში დისპერსიულ თანაფარდობათა მეთოდი არადრეკადი და მრავალნაწილაკოვანი პროცესებისათვის, რ-ის საფუძველზეც მიიღო მიახლოებითი ინტეგრალური განტოლებები ნუკლონებზე π -მეზონების ფოტოდაბადების პროცესებისათვის, π -მეზონების ფიქსირებულ ნუკლონებზე გაბნევისათვის და სხვ. (1959). ა. ლოგუნოვთან ერთად შექმნა ე. წ. ლოგუნოვ-თავხელიძის კვანტოტენციალური მეთოდი (1963); დაადგინა გლობალური დუალობის თვისება გაბნევის პროცესებისათვის (1967); ნ. ბოგოლიუბოვსა და ვ. ვლადიმეროვთან ერთად დაამტკიცა გაბნევის ამპლიტუდების ავტომოდულოური ქცევა მაღალი ენერგიებისა და იმპულსების დიდი გადაცემისას (1972). ერთობლივი კვლევის ციკლისთვის „ π -მეზონების ნუკლონებზე ფოტოდაბადება“ თ-ს მიენიჭა სსრკ სახელმწ. პრემია (1973; სხვებთან ერთად), ხოლო ერთობლივი ციკლისთვის „ახალი კვანტური რიცხვი - ფერი და ელემენტარული ნაწილაკებისა და ატომური ბირთვების კვარკულ სტრუქტურებში დინამიკურ კანონზომიერებათა დადგენა“ - ლენინური პრემია (1988; სხვებთან ერთად). „თავხელიძე-მატვეევ-მურადიანის კვარკული თვლის წესები“ აღიარებულია, როგორც აღმოჩენა №343 (1987). თ. არის სოლვეის საერთაშ. კონგრესის მონაწილე (1967). თ-ის აღზრდილია ფიზიკოსთა არაერთი თაობა. მისი მონაფეხები არიან: მ. ელიაშვილი, ვ. მატვეევი, რ. მურადიანი, ა. ხელაშვილი და სხვ. თ-ს მიღებული აქვს ნ. ბოგოლიუბოვის სახ. პრემია (1996, უკრაინა), მეცნ. აკადემიების საერთაშ. ასოციაციის ოქროს მედალი საერთაშ. სამეცნ. თანამშრომლობის განმტკიცებაში შეტანილი წვლილისათვის (1998) და სხვ. დაჯილდოებულია ღირსების ორდენით (2000),

ივ. ჯავახიშვილის მედლით (2001) და სხვ. თბილისის საპატიო მოქალაქე (2003).

წარდგენილი იყო ნობელის პრემიაზე.

თბზ.: Дисперсионные соотношения для реакции фоторождения пмезонов на нуклонах, «Журнал экспериментальной и теоретической физики», 1957, т.32, № 6 (თანაავტ. А. А. Логунов); Quasipotential approach in quantum field theory, «Nuovo Cimento», 1963, v. 29, № 2 (თანაავტ. А. А. Logunov); Automodelity in strong interactions, «Lettere Nuovo Cimento», 1972, № 5(თანაავტ: V. Matveev, R. Muradian); CP-noninvariant superweak interaction and baryon asymmetry of the Universe, «Нейтруно-77», т.2; «Physics Letters», 1978, v. 76 B (თანაავტ.: A. Yu. Ignatiev, N. V. Krasnikov, V. A. Kuzmin).

ლიტ. ხ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი ა., აკადემიკოსი ალბერტ თავხელიძე, თბ., 2010; მ ი ს ი ვ ე, მომავალიც მისია, ვინც..., თბ., 2012.

ნ. ამაღლობელი

ა. ხელაშვილი
